

H. Bock: Kreuterbuch, 1560, Von Andorn.

Von Andorn. Cap. II.

Des Andorns seind mir
iiij kreütter, oder
geschlecht bekant,
welche all zūmal
viereckete stengel haben.
Der gróst Andorn ist
schwartz grün,
vergleicht sich der
grossen Nessel, doch
seind die bletter an
disem gewächs tieffer
dann an der Nessel
zerspalten. Die blūmen
stehen umb den stengel
rings umbher, je ein
gesetz uber das ander,
gleichs hoch von
einander, der Bynsaugen
gleich. Nach der blūet
find man schwartzen
langen dreieckechten
samen, je zwei oder drei
sāmlin in einem
stachelechten heüplin,
nit grösser dan der Agley

Van Andoorn. Kapittel 1.

Van de andoorns
zijn me 4 kruiden
of geslachten
bekend welke
allemaal vierkante
stengels hebben.
De grootste
andoorn is
zwartgroen,
vergelijkt zich de
grote netel, toch
zijn die bladeren
aan dit gewas
dieper dan aan de
netels gespleten.
De bloemen staan
om de stengel
ringsom, elke
gezet tegenover de
andere, gelijk
hoog van elkaar,
de dode netels
gelijk. Na de bloei
vindt men zwarte

samen. (1. Ballote.)

Der ander und gemein Andorn (2. Prapium.) ist der weiß mit den runden bleychen grünen runtzelechten blettern, vierecketen stengel, weiß blüet, in stachelechten heüplin rings umb den stengel, ein gesetz uber den andern, gleychs hoch wie der schwartz, beide eins bittern geschmacks, auff ungebawten orten neben den Mauren, zeünen, und auff altem gebew wachsende. [51] Der drit Andorn ist ein geschlecht des wilden Scharlachs, darvon im Scharlach weiter gemelt würt. Ist ein kraut offft mit einen eintzigen vierecketen stengel. Die bletter gantz wollecht, mehrt weisser dann der obgemelt, vergleichen sich dem grossen Balsam. Die farb, der gälten wull. Die blüet in heüplin den andern Andornen gleich. Aber von farben braun. Der same ist nit eckecht, sonder rund wie Cappes samen. Diß kraut ist eins lieblichen geruchs. (3.

Gallitrichum agreste. Feld Andorn.)

Der iiij Andorn wechpt bey den wassern, weihern, und gräben, ist nit ongleich dem ersten schwartzen Andorn, mit stengel, heüplin, bletter und blümen, würt nit vil uber eins ellenbogen hoch, von farben schweitzer grün. Die bletter beinach gefalten wie ein new Birckenlaub erstmals außgangen. Die blümlin klein und weiß wie an der Melissen,

lange driehoekige zaden, elke twee of drie zaadjes in stekelige huisje, niet groter dan de akelei zaden.

De andere en gewone andoorn is de witte met de ronde bleke groene rondachtige bladeren, vierkante stengels, witte bloei, in stekelige huisje ringsom de stengel, een gezet tegenover de andere en gelijk hoog zoals de zwarte, beide een bitter smaak die op ongebouwde oorden naast de muren, tuinen en op oude gebouwen groeien. [51]

De derde andoorn is een geslacht van de wilde scharlei waarvan in scharlei verder gemeld wordt. Is een kruid vaak met een enkele vierkante stengel. De bladeren gans wollig, meer witter dan de opgenoemde, vergelijkt zich de grote balsem. De verf, de gele wol. De bloei in huisjes de andere andorens gelijk. Echter van kleur bruin. Het zaad is niet hoekig, maar rond zoals koolzaden. Dit kruid heeft een lieflijke reuk. De vierde andoorn groeit bij de

umb den stengel

wachsend. (4. Wasser Andorn.
Marrubium palustre.)

Von den Namen.

Den schwartzen Andorn
nent Diosc. iij. cap. cvij.

Ballote, Matrubium
nigrum, Notianoscemi,
Nosprason, Nothera,
unnd spricht, (A iij)

[52] er heiþ auch
Nosthalis, Nochelis,
Nophtris, Gnothera,
Asphos, Jxionis sanguis,
Apnium, Medata, Herba
Ulceraria, Canthurinum.

Aber den weissen
Andorn nennt er
Cap. cx. lib. iij. Prasion,

Eupatorium,
Phyllophares,
Tripedilon,

Camelopedion, Labeo,
Asterion, Atyrbersia,
Sanguis Tauri,
Aphedton, Hoti Gonos,
Hoti Genitura, Genicura,
Martubium, Wiewol diþ
wórtlin dem kraut
Dosten (den
Dioc. lib. iij. cap. xxx.

Tragotiganum nennet)
auch zúleget, und
Eupatorium der
Odermeng.

Dioc. lib. iij. cap. xxxix.
Nicander schteibt in
Theriacis. Martubium
werd bei den hirten
ΜελίφουΜοι genent, das
ettliche Melitānam umb
der bynen willen deüten.

Dise wortt verstehe ich
von der Binsaugen
Nessel, welche on
zweiffel die rechte
Melissa, oder Honigs
blümen sein werden, und
nit das gemein Melissa.

(Melissa das recht.)

Apuleius in seim
kreütterbüch cap. xlv thut
darzú und spricht, die

waters, vijvers en
grachten, is niet
ongelijk de eersten
zwarte andoorn
met stengel,
huisjes, bladeren
en bloemen, wordt
niet veel over een
elleboog hoog, van
kleur Zwitser
groen. De bladeren
bijna gevouwen
als een nieuw
berkenloof bij de
eerste keer
uitgaan. De
bloempjes klein en
wit zoals aan de
Melissa en om de
stengel groeiend.

Van de namen.

(**Ballota nigra**)

De zwarte andoorn
noemt Dioscorides
3de kapittel 108

Ballote,
Marrubium
nigrum,
Notianoscemi,
Nosprason,
Nothera en spreekt
[52] het heet ook
Nosthalis,
Nochelis, Nophris,
Gnothera, Asphos,
Ixionis sanguis,
Apnium, Medata,
Herba Ulceraria,
Canthurinum.

(**Marrubium**

vulgare) Maar de
witte andoorn
noemt hij kapittel
110 libro 3

Prasion,
Eupatorium,
Phyllophares,
Tripedilon,
Camelopedion,

Egypter nennen den Andorn Asteriopen, ettlich Melitānam, etlich Messitiam. Serapion nent den weissen Andorn cap.cclxxxv. Marvam iantusam. Den dritten Andorn nennen die Teütschen feld Scharlach, oder feld Andorn, ist ein zwickdorn. Latini Galitricum Agreste, oder Prasium campestre. Disen wolriechenden Andorn halt ich für das Stachys in Diocotide lib.iiij.cap.cxj. (Feld Scharlach.) Den vierden nent man Wasser Andorn, Weiher Andorn, Martubium Palustre, oder Sentus in Avicenna. Von der Krafft und Würckung. Gleich wie die Nesseln, also erwermen, zertheilen, und drucken auch die Andorn kreütter. Es würt aber d weiß Andorn bei uns am höchsten gelobt, nit allein seiner Würckung, sonder auch seines süssen geruchs halben, welcher für andere Andorn auch Innerlich gebraucht würt. Innerlich Bletter von weissem Andorn in wein oder wasser gesotten, darein verschaumten honig gethon der erwallt ist, verdreibt das keichen, das stechen, den hūsten. Eröffnet die verstopfften Leber, miltz, unnd müter. Treibt auß Secundinam, die ander	Labeo, Asterion, Atyrbersia, Sanguis Tauri, Aphedron, Hori Gonos, Hori Genitura, Genicura, Marrubium. Hoewel dit woordje het kruid majoraan (dat Dioscorides libro 3, kapittel 30 Tragoriganum noemt) ook toelegt en Eupatorium, de Agrimonia. Dioscorides libro 4, kapittel 39. Nicander schrijft in Theriacis Marrubium wordt bij de herders ΜελίφουΜοι genoemd dat ettelijke Melitānam vanwege de bijen willen aanduiden. Dit woord versta ik van de dovenetel welke zonder twijfel die echte Melissa of honingbloemen zijn geworden en niet dat gewone Melissa. Apuleius in zijn kruidenboek kapittel 45 doet daartoe en spreekt, de Egyptenaren noemen de andoorn Asteriopen, ettelijke Melitānam, ettelijke Messitiam. Serapio noemt de witte andoorn kapittel 285 Marvam iantusam.
---	--

geburt. Reinigt die müter, fõrdert die blûmen menses, fürnâmlich wann diß kraut mit Jride, das ist mit Violwurtz gesotten ist worden. (Kuchen. Hûsten. Leber, Miltz, Mûter.)

Des safft von den Andorn ist in gleicher Würckung jedes mal iij.lóffel voll eingenommen nach eins jeden vermógen und gefallen.

Der saft ist auch gût allen denen so giffet gessen, unnd von schlangen gebissen weren, fürnemlich der safft von weissem Andorn der auff den hohen feldern wechþt.

(Safft gessen. Schlangen stich.)

Weiter macht diser safft klar augen, tódtet die wûrm im leib und in den ohren. (Augen. Wûrm.)

Eüsserlich.

Die gedótte geschlecht aller Andorn kreütter, seind dienstlich zû somen tieren und zû baden den weissen phlegmatischen weibern, welche alzeit (Mûter, Schertzen. Fomenta.) [53] wethumb an dem rucken, beinen und seiten haben.

Das wasser von Andorn gesotten heilet alle bóse grind, schûpen, flechten und zittermåler. Darumb die junge kinder welche den Andorn und megerei haben darinn gebadt sollen werden. Die Laug darinn schwartzer Andorn gesotten, ist nützlich den grindigen außgebrochenen kópfen, darmit gewaschen. (Grind,

De derde andoorn noemen die Duitsers veld scharlei of veld andoorn, is een tussendoorn.

Latijn Galitricum Agreste of Prasium campestre.

(**Stachys germanica**) Deze goed ruikende Andoorn houd ik voor dat Stachys in Dioscorides libro 3, kapittel 111.

De vierde noemt men water andoorn, vijver andoorn, Marrubium Palustre of Sentus in Avicenna.

(**Stachys palustre of Lycopus europaea**)

Van de kracht en werking. Gelijk zoals de netels also verwarmen, verdelen en drogen ook de andoorn kruiden. Er wordt echter de witte andoorn bij ons aan het hoogste geliefd, niet alleen om zijn werking, maar ook vanwege zijn zoete reuk die voor andere andoorns ook innerlijk gebruikt wordt.

Innerlijk. Bladeren van witte andoorn in wijn of

Schüpen, Zittermal.
Megerey.)
Das pulver von disen
kreütern heilet die
feigwartzen
(Feigwartzen.)

water gekookt,
daarin
verschuimde
honing gedaan die
geweld is verdrijft
dat kuchen, dat
steken en hoesten.
Opent de verstopte
lever, milt en
baarmoeder. Drijft
uit Secundina, de
andere geboorte.
Reinigt die
baarmoeder,
bevordert de
bloemen of
menstruatie,
voornamelijk
wanneer dit kruid
met Iride, dat is
met vioolkruid
gekookt is
geworden.
De sappen van de
andoorn is in
gelijke werking,
elke keer 3 lepels
vol ingenomen
naar elk zijn
vermogen en
welgevallen.
Het sap is ook
goed al diegene zo
gif gegeten en van
slangen gebeten
zijn voornamelijk
het sap van witte
andoorn die op de
hoge velden
groeit.
Verder maakt dit
sap heldere ogen,
doodt de worm in
lijf en in de oren.

Uiterlijk.
De gedroogde
geslachten van alle
andoorn kruiden
zijn dienstig tot
sommige dieren en
tot baden van de

	tarwe plegmatische vrouwen die altijd [53] weedom aan de rug, benen en zijden hebben. Dat water van andoorn gekookt heelt alle kwade schurft, schilfers, huiduitslag en liktekens. Daarom die jonge kinderen welk de andoorn en megerei (?)hebben daarin gebaad zullen worden. De loog daarin zwarte andoorn gekookt is, is nuttig de schurftige uitgebroken koppen, daarmee gewassen. Dat poeder van deze kruiden heelt de aambeien
--	---

Dodonaeus, kapittel 48.

Van Andoren kap. XLVIII

Het geslacht.

Van de kruiden die met een naam andoren in Dietsche genoemd worden zijn er drie geslachten die van vorm elkaar gelijk zijn maar verschillende namen bij de ouders hebben. Verder is er noch een vierde die door de ouders niet beschreven is. De eerste is de witte andoren. De tweede de zwarte of stinkende andoren. De derde de geurende andoren. De vierde de water andoren.

Vorm.

Marrubium of witte andoorn.

Ballote of zwarte andoorn.

(Marrubium vulgare, Ballota nigra subsp foetida)

Witte andoren heeft vele, vierkantige, witte en behaarde stelen, daaraan staan rondachtige, verfrommelde, haarachtige en witgroene bladertjes die aardig geuren. De bloemen zijn wit en groeien in scherpe, stekende huisjes en staan rondom de steel als een ring. Als de bloemen gevallen zijn wordt zijn zaad gevonden dat ruw en rond is. De wortel is zwart met vele worteltjes.

Zwarte andoren is van vorm de witte wat gelijk. Zijn stelen zijn ook vierkantig en harig, maar zwart. Zijn bladeren zijn groter en langer dan de witte andorenbladeren en rondom gekerfd net als de bladeren van netelen. Van kleur zwart, van reuk zeer sterk en onaangenaam. Die bloemen zijn purperrood net als de dove netelen bloemen en staan rondom de steel als bij de witte andoren.

Stachys of riekende andoorn.

(Stachys germanica en Stachys palustris)

3 De riekende andoren heeft net als andere andorens behaarde, vierkantige stelen die wit en in het aanvoelen zacht zijn. Zijn bladeren zijn lang, zacht, harig, wit en rondom gekerfd, groter en langer dan de andere. andorenbladeren, van reuk liefelijk en geurend. De bloemen groeien in stekende huisjes rondom de steel net als bij andere andorens. Het zaad is zwart en rond. De wortel geel en vezelachtig.

4. De water andoren is van stelen, stekende huisjes, bladeren en bloemen de zwarte andoren volledig gelijk. Zijn bladeren zijn ook zwartgroen maar groter en dieper gekerfd en niet zo haarachtig, wat gerimpeld en geplooid net als eerst uitkomend berkenloof. De bloempjes zijn wit en klein, kleiner dan de andere andorens bloemen.

Plaats.

De witte en zwarte andoren groeien hier te lande overal op ongebouwde plaatsen, bij de muren, tuinen, wegen en aan de kanten van de velden. De derde groeit op dergelijke plaatsen in Duitsland en elders. Hier te lande wordt het meestal in de kruidliefhebbers hoven geplant. De water andoren wordt hier te lande veel gevonden bij de grachten, waterlopen en in lage vochtige plaatsen.

Tijd.

Deze kruiden bloeien meestal in juni en in augustus, de welriekende ook in september.

Naam.

Het eerste geslacht heet in Grieks Prasion. In Latijn Marrubium. In de apotheken Prassium. In Hoogduits Weysser Andorn, Marobel, Gods vergisz en Andorn menlin. In Nederduits malrove, malruevie, witte andoren en andoren manneke. In Frans marrubin en marochemin.

De tweede wordt in Grieks Ballote genoemd. In Latijn Marrubium nigrum en Marrubiastrum. In de apotheken Prassium foetidum. In Hoogduits Schwartz Andorn en Andorn weiblin. In Nederduits stinkende en zwarte malruevie en andoren of andoren wijffe. In Frans marrubin noir en marrubin puant.

De derde heet in Grieks en in Latijn Stachys. In Hoogduits rieckender Andorn en feld Andorn. In onze taal riekende andoren. In Frans sange samuage of de moudaigne, in de apotheken is het onbekend.

De vierde wordt tegenwoordig in Latijn Marrubium palustre genoemd. In Hoogduits wasser Andorn en weiher Andorn. Hier te lande water andoren en door sommige heidens kruid of Egyptenaars kruid omdat de landlopers die zich voor Egyptenaars uitgeven zich met deze kruiden zwart maken.

Natuur.

De drie eerste geslachten van Andoren zijn warm in de tweede graad en verdrogen tot in de derde. Het water andoren is ook zeer verdrogend, maar zonder opmerkelijke hitte.

Kracht en Werking.

Witte andoren dat in water gekookt en gedronken is, opent en versterkt de lever en de milt en is goed tegen alle verstopping er van. Het zuivert de borst en de longen en is uit zich zelf goed tegen de oude hoest, pijn en smart van de zijden, verouderd bloed spuwen en tegen het uitdrogen en zweren van de longen.

Witte andoren laat ook alle grove vochtigheid en taaie fluimen lossen die op de borst verzameld liggen als het met de wortels van blauwe lisbloemen ingenomen wordt.

Hetzelfde werk doet ook het sap van witte andoren dat met sap van venkel gekookt is tot dat een derde deel verkookt is en daarvan een lepel vol ingenomen wordt dat ook tegen de oude hoest werkt.

Witte andoren die in wijn gekookt is opent de baarmoeder en is goed voor de vrouwen die hun menstruatie niet kunnen krijgen, het jaagt de moederkoek en de dode vrucht af en komt ook de vrouwen die baren te hulp en diegene die door slangen en venijnige gedierte gebeten zijn.

Het sap van witte andoren dat met wijn en honing vermengd is verscherpt en maakt het gezicht helder als het in de ogen gedaan wordt. Hetzelfde sap dat in de oren gedaan wordt is goed tegen de pijn van de oren en opent de verstopping van de oren. Het is ook goed om dit in de neus te nemen en om de

geligheid van de ogen die van de geelzucht over gebleven is te genezen.

De bladeren die met honing vermengd zijn zijn goed om op oude blaren en op kwade, zwerende nagels te leggen. Dezelfde bladeren die met kippenvet gemengd zijn verteren en laten de kroppen aan de hals verdwijnen. De gedroogde bladeren die met azijn gemengd zijn genezen de kwade, voort etende kriebels. Gestampte zwarte andoren is goed om op de beten van dolle honden te leggen.

Dezelfde bladeren die in een koolblad in hete as gebraden zijn laten de gezwollen aan de aarsdarm vergaan en met honing vermengd genezen ze de vervuilde zweren.

Riekende andoren die gekookt en gedronken wordt laat bij de vrouwen hun menstruatie komen en jaagt de moederkoek en dode vruchten af.

De waterandoren wordt in de medicijnen niet gebruikt.

Hindernis

Witte andoren is kwaad en hinderlijk voor de nieren en blazen vooral die gekwetst of met zweren zijn.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl> en : <http://www.volkoomen.nl/>